

Veritat. Feminicidi

Reparació

subjectes actives

Pau amb justícia de gènere

Espai públic

Reconstrucció postbèlica

Dones en situacions de conflicte: reflexions en clau feminista

Construcció de pau

No-violència

Teixit social

Resistència

Justícia social

Víctimes-actores

Conflicte armat

Pacifisme

Violència sexual

ACSUR
LAS SEGOVIAS

hegoa
INSTITUTO DE ESTUDIOS SOBRE DESARROLLO Y COOPERACIÓN INTERNACIONAL
NAZIOARTERKO LANIKIDETZA ETA GARAPENARI BURUZKO IKASKETA INSTITUTUA
UNIVERSIDAD DEL PAIS VASCO · EUSKAL HERRIKO UNIBERTSITATEA

Veritat: Feminicidi

Reparació

Subjectes actives

Pau amb justícia de gènere

Espai públic

Reconstrucció postbèlica

Dones en situacions de conflicte: reflexions en clau feminista

Construcció de pau

No-violència

Resistència

Teixit social

Justícia social

Víctimes-actores

Violència sexual

Conflicte armat

Pacifisme

ACSUR
LAS SEGOVIAS

INSTITUTO DE ESTUDIOS SOBRE DESARROLLO Y COOPERACIÓN INTERNACIONAL
NAZIOARTEKO LANIKIDETZA ETA GARAPENARI BURUZKO IKASKETA INSTITUTUA
UNIVERSIDAD DEL PAIS VASCO · EUSKAL HERRIKO UNIBERTSITATEA

Aquesta publicació s'inscriu en un projecte denominat "Gènere en l'Educació per al Desenvolupament: temes de debat Nord-Sud per a l'agenda política de les dones", que entre altres activitats, crearà diferents espais per a la reflexió sobre temàtiques claus que afavoreixin la incorporació del feminisme en la Cooperació per al Desenvolupament, a més de materials i eines de suport per a afrontar l'inequitat, la desigualtat i la subordinació de les dones.

Editan:

Bilbao • Zubiria Etxea. UPV/EHU
Avda. Lehendakari Agirre, 83 • 48015 Bilbao
Tel.: 94 601 70 91 • Fax: 94 601 70 40 • hegoa@ehu.es

Vitoria-Gasteiz • Biblioteca del Campus de Álava. UPV/EHU
Apdo. 138 - Nieves Cano, 33 • 01006 Vitoria-Gasteiz
Tel. • Fax: 945 01 42 87 • hegoagasteiz@ehu.es
www.hegoa.ehu.es

Cedaceros 9, 3ª izda • 28014 Madrid
Tel.: 91 429 16 61 • Fax: 91 429 15 93
acsur@acsur.org

Via Laietana, 45 esc. A 7è 3a • 08003 Barcelona
Tel. 93 317 86 07
catalunya@acsur.org
www.acsur.org

Penències que inclou el CD:

ARAÑANDO LA JUSTICIA. VIOLENCIA SEXUAL, CONFLICTO ARMADO E IMPUNIDAD EN COLOMBIA. Claudia Cecilia Ramírez. Coordinadora de l'àrea jurídica de la Corporació Sisma Dona, Colòmbia.

EL ROSTRO DE LAS MUJERES EN EL POSTCONFLICTO. CASO GUATEMALA. Fabiola García Galán. Coordinadora de la Unitat i Comunicació per a l'Acció Legal en Drets Humans (CALDH), Guatemala.

ESTRATEGIAS DE ORGANIZACIONES DE MUJERES PARA UNA PAZ CON JUSTICIA DE GÉNERO. Irantzu Mendia Azkue. Investigadora de l'Institut Hegoa.

Redacció de les conclusions: Pilar Palacio • Coordinació: Amaia del Río i Rocío Lleó
Traducció al català: Jaume Ibars Viaplana

Disseny i maquetació: Marra, S.L. • Impressió: Lankopi S.A. • Dipòsit Legal: Bi-2210-08

ISBN: 978-84-89916-21-0

Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 Espanya

Aquest document està sota una llicència de Creative Commons. Es permet lliurement copiar, distribuir i comunicar públicament aquesta obra sempre que es reconegui l'autoria i no s'utilitzi per a fins comercials. No es pot alterar, transformar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra.

Llicència completa: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/>

Col·laboren:

Presentació

Aquesta publicació s'edita en el marc del projecte Gènere **en l'Educació pel Desenvolupament: temes de debat Nord-Sud per l'agenda política de les dones**, amb el qual Hegoa i ACSUR-Las Segovias pretenen enfortir als agents vinculats a la Cooperació i l'Educació pel Desenvolupament per contribuir a que considerin l'equitat de gènere com una qüestió central per al desenvolupament humà i, en conseqüència, incorporin de manera efectiva l'enfocament de gènere en les seves accions tant de cooperació com d'educació. Aquesta és la tercera i última publicació d'una sèrie que conté les següents: “Drets econòmics de les dones: reflexions en clau feminista” (2007) i “Incidència política i participació ciutadana de les dones: reflexions en clau feminista” (2008).

Amb els dos Seminaris sobre dones en situació de conflicte realitzats a Bilbao i Barcelona durant el mes de febrer del 2008, hem posat a disposició de les ONGD, associacions de dones i moviments feministes un espai de trobada i reflexió, on els principals objectius són el reconeixement de la violència contra les dones com a expressió de dominació dels homes i assumptes públics que cal que siguin aboradats pels Estats, la visibilització del paper de les dones en processos de pau i la incorporació d'una mirada crítica en la cooperació internacional, refusant aquells discursos i pràctiques que criminalitzin i victimitzin a les dones mantenint l'estructura patriarcal.

A pesar que els termes “dones” i “conflictes” siguin categories de significat suficientment àmplies com per a fer un apunt conceptual, els Seminaris “Dones en situacions de conflicte”, han pretès precisament vincular ambdós termes per a visualitzar de quina manera les dones experimenten els conflictes (ententent aquests en una dimensió més àmplia que el que coneixem com guerres), i fins i tot, de quina manera els mateixos conflictes armats assenyalen a les dones com un dels principals objectius a danyar en l'enfrontament armat. Així mateix, sense voluntat de quedar-nos en aquest primer nivell d'anàlisi, el treball ens ha conduït a considerar com les dones es mobilitzen en temps de conflicte i postconflicte, recuperant experiències que ens serviran per a orientar els programes de cooperació al desenvolupament de les nostres organitzacions.

Aquesta primera reflexió deixa entreveure l'amplitud d'arguments i visions a l'abordar el tema del Seminari.

El present document és una compilació d'algunes de les idees sorgides al llarg d'aquest, així com d'informacions recollides o dades aportades per les ponents convidades i el treball realitzat entre les persones participants, consistent en l'exploració de conceptes, a compartir experiències i a negociar o co-construir nous significats. S'ha de remarcar l'aportí important que també van realitzar representants d'organitzacions feministes i ONGD estatals, exemplificant i posant sobre la taula realitats locals internes, el treball amb les contraparts, i el diàleg entre dones del Sud i dones del Nord, i les seves organitzacions. D'aquesta manera, el treball dels grups al final de cada sessió va ser l'escenari ideal per a recollir aquelles idees interessants que ens aporten claus per a orientar les pràctiques de les nostres organitzacions i construir nous models de cooperació Sud-Nord, que incloguin la dimensió de justícia social en totes les seves coordenades.

Els Seminaris s'han basat en una metodologia d'aprenentatge cooperatiu. Per a això, s'ha partit de les presentacions i taules rodones amb la intenció de desgranar i acostar-nos a realitats específiques. Posteriorment, aquesta informació ens ha incitat a la reflexió i el debat en els grups de treball mantinguts tant a Bilbao com a Barcelona. Això ha enriquit, d'una banda, el nivell d'aprofundiment en quant als continguts, i per l'altre, la funcionalitat dels conceptes treballats, articulant-los amb les realitats d'actuació de les persones participants, en la seva majoria representants de diferents agents de cooperació i desenvolupament social.

En aquesta mateixa publicació es recullen en un CD les ponències de les dones del Sud i del Nord: “Esgarrapant la justícia. Violència sexual, conflicte armat i impunitat a Colòmbia” de Claudia Cecilia Ramírez (Sisma Dona), “El rostre de les dones en el postconflicte. Cas Guatemala” de Fabiola García Galán (CALDH) i “Estratègies d'organitzacions de dones per a una pau amb justícia de gènere” de Irantzu Mendia Azkue (Hegoa). Aquestes ponències també estan incloses en la web Bantaba¹ i en la web de ACSUR-Les Segovias (www.acsur.org).

Volem concloure aquesta presentació agraint el treball realitzat per totes aquelles dones que van participar com a ponents en les diferents sessions dels Seminaris: Claudia Cecilia Ramírez, Fabiola García Galán i Irantzu Mendia Azkue; a les organitzacions del Moviment Feminista: Dones de Negre, Fòrum Feminista María de Maeztu, Plazandreok, Ahotsak, Dones per Dones, Ruta Pacífica de les Dones, Plataforma Unitària contra Violències de Gènere i Carmen Casas (ex-representant de Dones del 36); a les ONGD: Gernika Gogoratuz, CEAR Euskadi, Mundubat, Colectiu Maloka, Entrepobles i Grup de Dones d'Amnistia Internacional; així com a l'excel·lent labor de la dinamitzadora i redactora d'aquestes reflexions: Pilar Palacio. Aquest agraïment es fa extensiu a totes aquelles persones que van assistir a les sessions, que van debatre en grups i en plenari de cara a poder concloure amb algunes propostes i estratègies concretes de treball per a la cooperació en clau feminista. I finalment, a l'Adreça de Cooperació del Govern Basc i a l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional per al Desenvolupament per la seva col·laboració i recolzament en l'edició d'aquesta publicació i en la realització dels Seminaris.

Seminari Dones en situacions de conflicte (Bilbao)

Programa

Dimarts 19 de febrer de 2008

- 16:00 Entrega de documentació i Presentació del Projecte: Gènere en l'Educació per al Desenvolupament: temes de debat Nord-Sud per a l'agenda política de les dones
- 16:15 Presentació del Seminari
Dones en situacions de conflicte
- 16:35 ***Esgarrapant la justícia. Violència sexual, conflicte armat i impunitat a Colòmbia***
Claudia Cecilia Ramírez. Coordinadora de l'àrea jurídica de la Corporació Sisma Mujer. Colòmbia.
- 17:20 Descans
- 17:45 ***El rostre de les dones en el postconflicte. El cas de Guatemala***
Fabiola García Galán. Coordinadora de la Unitat de Comunicació (Centre per a l'Acció Legal en Drets Humans-CALDH). Guatemala.
- 18:30 **Treball d'aprofundiment de les i els participants: reflexió per grups i plenària**
Pilar Palacio. Membre del Grup d'investigació interdisciplinari GREC (Gènere, Raça, Ètnia i Classe) de l'Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.
- 20:00 Fi de la jornada

Dimecres 20 de febrer de 2008

- 16:00 ***Estratègies d'organitzacions de dones per a una pau amb justícia de gènere***
Irantzu Mendia Azkue. Investigadora de l'Institut Hegoa la tesi del qual en curs és sobre Construcció de la pau i cooperació internacional en contextos de postguerra. El potencial de les organitzacions de dones per a la reconciliació i la reconstrucció del teixit social (Bosnia-Herzegovina, El Salvador).
- 17:30 Descans
- 17:45 **Taula Rodona** amb Organitzacions del Moviment Feminista
Mujeres de Negro, Forum Feminista María de Maeztu, Plazandreok, Ahotsak.
- 18:45 **Treball d'aprofundiment de les i els participants: reflexió per grups i plenària**
Pilar Palacio. Dinamitzadora.
- 20:00 Fi de la jornada

Dijous 21 de febrer de 2008

- 16:00 **Taula rodona** amb ONGD
Gernika Gogoratuz, CEAR Euskadi, Mundubat.
- 17:15 Descans
- 17:45 **Treball d'aprofundiment de les i els participants: reflexió per grups i plenària**
Pilar Palacio. Dinamitzadora.
- 19:45 Clausura del Seminari

Seminari Dones en situacions de conflicte (Barcelona)

Programa

Dilluns 25 de febrer de 2008

- 16:00 Entrega de documentació i Presentació del Projecte: Gènere en l'Educació per al Desenvolupament: temes de debat Nord-Sud per a l'agenda política de les dones
- 16:15 Presentació del Seminari
Dones en situacions de conflicte
- 16:35 ***Esgarrapant la justícia. Violència sexual, conflicte armat i impunitat a Colòmbia***
Claudia Cecilia Ramírez. Coordinadora de l'àrea jurídica de la Corporació Sisma Mujer. Colòmbia.
- 17:20 Descans
- 17:45 ***El rostre de les dones en el postconflicte. El cas de Guatemala***
Fabiola García Galán. Coordinadora de la Unitat de Comunicació (Centre per a l'Acció Legal en Drets Humans-CALDH). Guatemala.
- 18:30 **Treball d'aprofundiment de les i els participants: reflexió per grups i plenària**
Pilar Palació. Membre del Grup d'investigació interdisciplinari GREC (Gènere, Raça, Ètnia i Classe) de l'Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.
- 20:00 Fi de la jornada

Dimarts 26 de febrer de 2008

16:00 ***Estratègies d'organitzacions de dones per a una pau amb justícia de gènere***

Irantzu Mendia Azkue. Investigadora de l'Institut Hegoa la tesi del qual en curs és sobre Construcció de la pau i cooperació internacional en contextos de postguerra. El potencial de les organitzacions de dones per a la reconciliació i la reconstrucció del teixit social (Bosnia-Herzegovina, El Salvador).

17:30 Descans

17:45 **Taula Rodona amb Organitzacions del Moviment Feminista**

Dones per Dones, Ruta Pacífica de las Mujeres, Plataforma Unitària contra Violències Gènere i Carmen Casas (ex-representant de Dones del 36).

18:45 **Treball d'aprofundiment de les i els participants: reflexió per grups i plenària**

Pilar Palacio. Dinamitzadora.

20:00 Fi de la jornada

Dimecres 27 de febrer de 2008

16:00 **Taula rodona amb ONGD**

Colectiu Maloka, Entrepobles i Grup de Dones d'Amnistia Internacional.

17:15 Descans

17:45 **Treball d'aprofundiment de les i els participants: reflexió per grups i plenària**

Pilar Palacio. Dinamitzadora.

19:45 Clausura del Seminari

Reflexions

Revisió crítica dels conceptes

Degut a la complexitat del tema i la pluralitat d'experiències en l'àmbit, dels participants, el treball grupal en els dos seminaris celebrats, va partir de la reflexió comuna d'alguns conceptes bàsics. Els qui treballem en els àmbits de la cooperació i el desenvolupament social sovint manegem conceptes com *pau*, *violència*, *conflicte*, *postconflicte*, o *teixit social*. No obstant això, en les discussions mantingudes en ambdós seminaris s'ha observat que el significat que cadascuna i cadascun assigna a aquests conceptes és ben diferent i ve determinat per multiplicitat de factors. Per això, la primera qüestió a remarcar és que existeix una **gran diversitat de maneres d'entendre el terme pau**. Potser l'ús polititzat que s'ha fet d'ell en determinats contextos ha contribuït a “buidar-lo” de contingut, raó per la qual ens trobem enfront de la dificultat de pactar què significa la pau per a cada qui. Això ens decanta a entendre la necessitat d'acompanyar el terme pau amb un adjectiu que delimiti i dot d'un contingut més concret al concepte. Es van suggerir fórmules com la de referir-se a *pau amb justícia*. Complementàriament, es va consensuar que pau no equival a “absència de conflicte”, d'acord a la concepció clàssica grega del terme (*eirene*), sinó que la *pau* és el camí, com bé recull la filosofia gandhiana (no hi ha camí per a la pau, la pau és el camí), i que, en conseqüència, una “pau perpètua” és una *utopia*.

Continuant amb la reflexió sobre els conceptes i el seu significat, els grups van treballar **les relacions existents entre sexe-gènere-patriarcat i conflicte armat**. En primer lloc, es va reafirmar la vinculació existent entre conflicte armat i sistema patriarcal, conduint-nos a emparentar **el sistema neoliberal amb el patriarcat** veient que existeixen vincles entre ambdós i, per tant, existint entre ells una relació de retroalimentació. S'entén, llavors, que el sistema patriarcal estableix per si mateix una jerarquia de valors de la qual se serveixen els diferents tipus de violència que es donen en un conflicte armat (directa, estructural, cultural). Aquesta mateixa jerarquia de valors es constitueix en funció de la separació genèrica de la

---

² Terme encunyat per Marcela Lagarde, en Lagarde, Marcela, *Género y feminismo. Desarrollo humano y democracia*, Madrid: Horas y Horas, 1996, pàg. 50.

³ Definició extreta de la ponència presentada en el Seminari per la companya Fabiola García Galán de l'organització CALDH, El rostre de les dones en el postconflicte. El cas de Guatemala.

societat², determinant una relació directa entre sexe-gènere (home-masculí versus dona-femení). Així mateix, es va concloure que la guerra és la màxima expressió del patriarcat.

En relació als diversos tipus de violència es van articular principalment les següents: directa, estructural, i cultural. Es van observar dificultats a establir fronteres hermètiques per a cadascuna d'elles, ja que sovint aquestes violències s'entremesclen, especialment en contextos de conflicte, i es reforcen la una a l'altra.

Les aportacions de Claudia Cecilia Ramírez de Sisma Dona (Colòmbia) i de Fabiola García Galán de CALDH (Guatemala), a través de les seves respectives ponències, van treure a la llum un element fonamental i que sovint és invisibilitzat en contextos de conflicte i en el treball psicosocial comunitari posterior. Es tracta de la **violència sexual com violència específica i puntual dintre de la dinàmica bèl·lica dels conflictes actuals**. La violència sexual copeja de manera majoritària a les dones degut principalment a aquesta construcció social genèrica que el patriarcat imposa, i de fet, al mateix caràcter sexual (sobre els gèneres) de la violència bèl·lica. A pesar d'això, la violència sexual continua entenant-se menjo una mica puntual, i no es contempla la seva dimensió real de violència sistemàtica i organitzada, com lamentablement ens mostren casos com el de Colòmbia o el de Guatemala. És així com podem albirar de quina manera la violència sexual apareix en l'escenari bèl·lic com un mecanisme exclusiu per a danyar a les dones (violència directa) i en la seva dimensió simbòlica, de dominar a l'enemic i destruir la seva cultura/identitat. Cal apuntar també la gran diversitat d'expressions que té aquesta violència sexual, incloent modalitats com l'esclavitud sexual o el feminicidi, així com la impunitat que actualment existeix cap a elles, la principal funció de les quals és que aquest tipus de pràctiques es perpetuïn tal com vam poder constatar en el cas de Colòmbia.

En ambdós seminaris es va debatre al voltant del **veritable significat del feminicidi**, que segons descriuen les companyes guatemalteques de CALDH, es tracta d'un fenomen que *“abarca diferents tipus de violència contra les dones, totes exercides de forma cruel i com a demostració d'odi cap a les dones, que es produeix de manera sistemàtica en un lloc i temps determinat, emparat per la impunitat i tolerància de l'Estat, tenint com resultat en algunes ocasions l'assassinat brutal de les dones”*³.

Les dones no som només víctimes en els conflictes; també som actrius

Avançant en les discussions dels grups, es va discutir sobre el **concepte de víctima** i, més concretament, en la relació directa que sovint s'estableix entre dona-víctima. De tal manera, es va matisar que majoritàriament aquesta etiqueta de “víctimes” és imposada des de qui està a l'altre costat, des de l'altre/l'altra. D'igual manera, solem parlar de vídues, òrfenes, etc. sempre en relació a un rol de mare i/o cuidadora que molt té a veure amb el marc de concepció patriarcal. Per això es va suggerir considerar l'accepció *víctima* en funció del que les dones han viscut en el conflicte, recollint l'experiència de pèrdua i dolor, però abans de res des d'elles com a dones persona, des del que han estat i són com a dones (més enllà dels seus vincles).

D'altra banda, si bé es va discutir sobre la conveniència de passar a **parlar de supervivents en comptes de víctimes**, també es va tenir en consideració que algunes organitzacions de dones al Sud opten pel terme *víctima* mentre impliqui l'existència d'un subjecte victimari, és a dir, d'algú responsable de perpetuar la violència. En sintonia, si assumim aquest plantejament, la persona víctima té llavors dret a la veritat. I això connecta amb la idea reiteradament esmentada al llarg d'ambdós seminaris sobre la necessitat de continuar treballant des de les organitzacions cap al trinomi veritat-justícia-reparació. En alguns àmbits s'inclou a més el terme reconciliació, però des de les reflexions del Seminari es va desestimar considerar la reconciliació al mateix nivell degut que, si bé vam acceptar que pot ser el pas últim, en els contextos i àmbits als quals ens referim hem, abans de res, centrar-nos en el procés veritat-justícia-reparació.

Un altre aspecte directament relacionat amb la idea de dones com a subjectes actius en l'escenari del conflicte enllaça amb entendre que **mantenir i conrear el teixit social és important** en el preconflicte, el conflicte i el postconflicte. Es va partir de la premisa que els conflictes armats en l'actualitat assumeixen com una de les seves metes, danyar el teixit social, raó per la qual aquest ha de tenir un paper important en el postconflicte, i conseqüentment en el procés de reconstrucció. De tal manera, es va afirmar en relació als exemples esmentats, que les dones esdevenen el puntal d'aquest teixit social actiu durant el conflicte armat, i que a més, i precisament per això, les dones haguessin de tenir un paper acord de representativitat i decisió en el període posterior. D'aquesta manera es va consensuar la urgent necessitat de contribuir a **visualitzar el moviment de dones i el moviment feminista com agent** fonamental en la reconstrucció postbèlica, part integrant i activa en el teixit social.

---

⁴ Sobre les imatges ens va semblar interessant recordar la cita de Virginia Wolf "(...) Per descomptat, les fotografies no són argumentacions dirigides a la ment, sinó que són simples manifestacions de fets dirigides a la vista. Però en la seva simplicitat, poden ser-nos útils. Comprovem si, al veure una mateixa fotografia, sentim el mateix", en Wolf, Virginia, *Tres guineas*, Barcelona: Femenino Lumen, 1999, pàg. 19.

⁵ Fotografies compilades en Matthews, Jenny, *Mujeres y Guerra*, Barcelona, Oxfam, 2003.

El conflicte com oportunitat; les dones prenen la iniciativa

Continuant en la reflexió entre dona-víctima i dona-supervivent, un dels aspectes que ha d'assenyalar-se, és precisament l'**imaginari social construït al voltant d'aquestes dones que han viscut en contextos de violència armada**, especialment aquells que ens arriben al Nord sobre les realitats que es viuen en el Sud. A això han contribuït, encara que potser no sempre de manera intencionada, els mitjans de comunicació de masses, encarregats de fer-nos arribar a través d'imatges la realitat de les dones en els contextos de conflicte⁴. Així, en la seva majoria, els sentiments que ens desperten aquestes imatges solen vincular-se a la tristesa, al dolor, al sofriment, al silenci, però també, fet d'elles una lectura una mica més profunda, a la resistència, a l'esperança o a la dignitat. Tot això ens condueix a pensar que les dones en situacions de conflicte adopten un ventall de rols ben diversos, ja siguin aquests imposats o per pròpia elecció, tenint en compte que fins i tot aquests rols poden arribar a complementar-se o compartir-se. Això ens va alertar en els seminaris sobre la importància de la no utilització de rols com etiquetes úniques i exclusives. Les dones, com la resta dels éssers humans, són subjectes actives que decideixen i responen a la situació en funció de la seva trajectòria, les seves expectatives i les seves possibilitats.

Per a exemplificar tot això, en els seminaris treballem sobre algunes de les fotografies preses per la documentalista Jenny Matthews⁵ en llocs com El Salvador, Nicaragua, Rwanda, Txetxènia o Kosovo. En elles s'observa que les dones són cuidadores i sustentadores de la vida de la comunitat (no només en les dimensions social i afectiva, sinó també econòmica), són subjectes mobilitzades i subjectes movilizadores, són víctimes i supervivents, i en definitiva, al marge del conflicte, mantenen aquest triple rol productiu/reproductiu/comunitari. Per tant, les dones que experimenten realitats de conflicte no tenen un paper passiu, sinó al contrari. De fet, es van esmentar al llarg dels dos seminaris exemples que efectivament corroboren que **són les dones qui mantenen aquest teixit social** que anteriorment hem subratllat com aspecte rellevant. Elles han tingut i tenen, en molts llocs del món, la capacitat de decidir, dir i fer, i en el plànol grupal, de desenvolupar una solidaritat entre dones i convertir-se en actius polítics. Destaquen, per tant, nombrosos grups i col·lectius de dones que han vist en **el període de conflicte un moment propici per a autorganitzar-se i reprendre la paraula**. La majoria

d'aquests grups s'han mantingut actius també en el postconflicte i el seu treball ha estat vital en el camp de la recuperació de la memòria i la defensa dels Drets Humans.

Precisament, veient aquesta gran diversitat d'**iniciatives de dones que s'organitzen en contextos de conflicte en pro d'uns interessos de justícia social des de la mirada del gènere**, tant a Bilbao com a Barcelona es va acordar que, de forma exclusiva, el context de conflicte ha estat l'escenari en el qual les dones han pogut experimentar de manera més fefaent aquesta “possibilitat de rols” a la qual anteriorment ens hem referit. De tal forma es va recollir en l'exposició de Irantzu Mendia⁶, posant l'accent en la necessitat de començar a incorporar “les ulleres de gènere” en el treball psicosocial que desenvolupen les organitzacions (dèficit degut principalment a la tardana incorporació del gènere als Estudis per a la Pau), i complementàriament, reconsiderar l'excel·lent treball (tant en mètodes com en resultats) que realitzen les organitzacions de dones en el marc de la construcció de la pau.

Estem les dones més properes a la pau?

Hem de destacar altres punts que van ocupar un temps rellevant en les discussions dels grups. Un d'ells va ser els suposats **llaços entre feminisme i construcció de pau**. De tal manera, vam comprovar que no totes les organitzacions de dones en contextos de conflicte sorgeixen des del feminisme, i fins i tot, no es reconeixen com organització feminista. Cert és, d'altra banda, que moltes altres precisament prenen el pensament feminista com a punt de partida. Referent a això ressaltem la necessitat de no confondre organitzacions feministes amb organitzacions de dones.

Un altre dels aspectes sobre el qual ens vam aturar va ser en qüestionar una possible relació entre maternitat i pacifisme. Sobre això és cert que alguns corrents tendeixen a establir un vincle directe, pel qual automàticament se suposa que les dones som biològicament “més pacífiques”. També advertim com alguns d'aquests grups de dones constructores de pau parteixen de la seva condició de mares o procreadores biològiques (tal és el cas de Mares o Àvies de la Plaça de Maig a Argentina, o de COMADRES a El Salvador). Tot i això, la idea de subordinar pacifisme a maternitat es va subestimar mentre que la capacitat de construcció de pau, així com la capacitat de destrucció

---

⁶ Es pot ampliar consultant el document de la ponència de la companya Irantzu Mendia sobre Estratègies de les organitzacions de dones per a una pau amb perspectiva de gènere.

bèl·lica, no poden atribuir-se com unes característiques intrínseques a la biologia humana ja que anul·larien qualsevol possibilitat de canvi social.

D'altra banda, aquest argument ens va conduir a recordar que també existeixen nombroses dones que al llarg de la història han participat en l'estructura militar i bèl·lica. De fet, en la majoria dels contextos armats, hi ha hagut dones que han donat i donen suport a l'engranatge bèl·lic (com en el cas d'alguns països europeus durant la II Guerra Mundial). Però encara més ens vam detenir en aquells casos en els que les dones han participat activament en l'enfrontament, ja fos dins d'un exèrcit, un grup paramilitar, un escamot, un cos de seguretat... Per descomptat això ens demostra que no totes les dones es limiten a adoptar el triple rol tradicionalment adjudicat (productiu, reproductiu i de gestió comunitària) sinó que també existeixen exemples de dones que assumeixen altres rols més vinculats a l'espai públic i que tradicionalment s'han adjudicat als homes.

Algunes estratègies de les organitzacions de dones per a la pau

Continuant en l'aprofundiment de com sorgeixen i s'organitzen les iniciatives de dones constructores de pau, ens va semblar interessant remarcar, més enllà de la idea de pau que tinguin, quines estratègies comunes utilitzen. Una d'elles sol ser la no-violència, acompanyada per accions de denúncia i sensibilització en les quals trobem grans càrregues simbòliques. A manera d'exemple podem prendre les accions de la Ruta Pacífica de les Dones (Colòmbia) i el significat que donen a cada color, el mateix mocador blanc al capdavant de les Àvies i Mares de la Plaça de Maig (símbol dels bolquers d'aquelles nenes i nens desapareguts durant la dictadura militar), el vestit de negre simbolitzant el dol i la presència en silenci en les places públiques de la Xarxa Internacional de les Dones de Negre, o fins i tot, acostant-nos més al nostre context, la iniciativa de Ahotsak consistent a plantar un arbre en cada poble del territori d'Euskal Herria com símbol del diàleg i de la pau i en sintonia amb el significat del roure de Gernika.

Altres trets comuns d'aquests grups són la voluntat de reivindicar un espai públic per a les dones dintre dels contextos de conflicte i postconflicto, l'esforç per reconstruir una història alternativa que inclogui a les dones, la capacitat de tenir un pensament autònom, més enllà de la tendència a la polarització social pròpia dels escenaris de conflicte, la capacitat

d'acte-organitzar-se, la persistència i el compromís social, la creativitat en els mètodes i les accions, el valor de les relacions humanes, i finalment, la característica de ser espais que estan en permanent construcció, i en els quals es gesta un pensament original que duu al desenvolupament d'un discurs propi, innovador i autèntic.

La pau femenina i el període del postconflicte

En els Seminaris s'ha conclòs que la pau ha de contemplar la dimensió de gènere, i això significa identificar-la com “**pau amb justícia de gènere**”. D'acord amb això, vam recollir nombrosos exemples que ens donen pistes sobre quins aspectes ha d'incloure aquesta “pau femenina”. Organitzacions com CALDH a Guatemala, Sisma Dona o la Ruta Pacífica de les Dones a Colòmbia, RAWA a Afganistan, Dones de Negre de Belgrad o de Palestina-Israel..., són clars exemples d'aquesta capacitat de les dones com actrius per al canvi i defensores d'una pau adjectivada, una pau que inclogui veritat-justícia-reparació i amb la qual les dones se sentin còmodes i segures.

Enllaçant aquestes idees amb el que algunes autores ja han posat sobre la taula⁷, les participants dels dos seminaris van incidir en la **urgència de considerar algunes pràctiques i actituds tradicionalment atribuïdes al femení, com elements bàsics per a aquesta pau amb justícia de gènere**. Conseqüentment, això passaria per incorporar la perspectiva de gènere a aquesta redefinició de pau, així com treballar des de les nostres organitzacions sent conscients d'això.

Aquest plantejament ens va retornar a la qüestió que si el postconflicte és en si un espai en el qual es redefeixen novament les estructures i bases d'una comunitat després de sortir de la violència armada, pot ser aquest, llavors, un moment favorable per a les organitzacions de base i el moviment de dones plantejant estructures més justes, equitatives, representatives, participatives, d'acord a la justícia de gènere i a la pau femenina. No obstant això, es va debatre sobre les dificultats perquè precisament en el postconflicte pugui donar-se l'escenari necessari per a reprendre aquests temes. De fet, precisament en el postconflicte és quan el teixit social està més deteriorat i s'observen fenòmens com l'augment de la violència en l'espai domèstic, especialment cap a les dones.

---

⁷ Resulta interessant per a aprofundir en aquest tema el capítol de Díez Jorge, M.ª Elena i Tafaner Pérez, M.ª Dolores *Una paz femenina* en Molina Rueda, Beatriz i Muñoz Muñoz, Francisco A., *Manual de Paz y Conflictos*, Granada: Universitat de Granada, 2004, pàg. 67-94.

---

⁸ Projecte en el qual s'emmarca la realització del Seminari Dones en situacions de conflicte, conjuntament amb els seminaris realitzats prèviament sobre Drets econòmics de les dones i Incidència política i participació ciutadana de les dones, ambdós amb el respectiu informe publicat.

⁹ Resolució 1325, Les Dones, la Pau i la Seguretat, aprovada pel consell de Seguretat de les Nacions Unides en la seva sessió 4213^a, celebrada el 31 d'octubre de 2000. Pot consultar-se aquesta resolució a l'adreça d'internet [www.un.org/womenwatch/ods/S-CAP-DE-BESTIAR-1325\(2000\)-S.pdf](http://www.un.org/womenwatch/ods/S-CAP-DE-BESTIAR-1325(2000)-S.pdf)

Al seu torn, l'agenda de les dones passa a un segon pla d'acord a les seves escasses possibilitats d'estar representades en l'espai públic. Els homes retornen a la vida comunitària ocupant de nou els seus llocs en l'esfera pública, invisibilizant novament tot el treball realitzat per les dones, i més concretament, obviant les demandes de les organitzacions de dones sorgides en l'engranatge del conflicte.

Tot això sumat a la dinàmica que segueixen les relacions internacionals, deixa un buit de gènere que fa difícil recuperar tot el treball de denúncia i assistència que han liderat les dones durant el conflicte obert. Sobre això, en ambdós seminaris es va plantejar quin paper han de jugar els programes de cooperació al desenvolupament i d'ajuda humanitària per a reforçar i visualitzar l'esforç de les dones.

Orientacions per als programes de cooperació

Després d'haver aprofundit en les realitats que viuen les dones en situacions de conflicte, les participants en els seminaris vam poder arribar a plantejar-nos una de les qüestions principals en relació als objectius del projecte *Gènere en l'Educació per al Desenvolupament: temes de debat Nord-Sud per a l'agenda política de les dones*⁸. Principalment calia identificar a grans trets de quina manera les organitzacions del Nord hem de plantejar-nos el nostre treball de cooperació, decantant-nos per repensar de quina manera ens relacionem amb les nostres contraparts del Sud.

En primer lloc és imprescindible remarcar l'existència de directrius internacionals com la Resolució 1325 del Consell de Seguretat de Nacions Unides sobre *Les Dones, la Pau i la Seguretat*, recomanació que pertoca a la necessitat que les dones participin en tots els nivells de resolució dels conflictes i de construcció de la pau i la seguretat del planeta⁹. A pesar d'això, en els seminaris es va criticar que la mera existència d'un marc legislatiu no garanteix el canvi polític. També es va esmentar en referència a la Resolució 1325 la diversitat d'interpretacions existents en funció dels agents que l'assumeixen, donant lloc fins i tot a propostes que es contradiuen amb el que les organitzacions de dones estudiades en els seminaris defensen. Un exemple clar d'això és interpretar aquesta necessitat d'incorporar

a les dones en totes les esferes incloent com un àmbit més el de les forces armades. Això s'oposa directament a la filosofia de gran part d'aquestes organitzacions de dones contràries a la guerra, que entenen que la pau ha de passar per la necessària desmilitarització de la societat, incloent el desmantellament dels exèrcits.

En segon lloc, més enllà de les regulacions internacionals, és imprescindible fer un repàs a les polítiques de cooperació internacional en les últimes dècades. Es comprova com l'enfocament de gènere ha estat d'incorporació recent, i que fins i tot en l'actualitat molts agents encara ho confonen amb posar l'accent sobre les dones. Per tant, encara cal fer la revisió sobre la diferència dels enfocaments MED (Dones en el Desenvolupament) i GED (Gènere en el Desenvolupament). Si bé el primer centra els programes de cooperació sobre les dones, considerant-les com subjectes productius i de desenvolupament social (fet que va a garantir l'acció multiplicadora dels programes), en el cas de l'enfocament GED l'anàlisi i la voluntat de canvi s'assenta a un nivell molt més profund. **L'enfocament GED pretén qüestionar les relacions de gènere** partint d'una anàlisi molt més àmplia. Els programes de cooperació amb enfocament GED prenen una comunitat integrada per dones i homes, nenes i nens, i inclouen en els seus objectius una estratègia política que enllaça amb la desigualtat de gèneres (visualitzada en els sexes biològics) en cada comunitat. En definitiva, l'enfocament GED pretén ser molt més ambiciós mentre que assumeix una mirada molt més complexa sobre les desigualtats de poder entre dones i homes (violència estructural i cultural).

Tot això no ens fa oblidar que certament les dones que experimenten realitats de conflicte tindran unes necessitats específiques en el plànol psicosocial en l'escenari del postconflicte. Recuperem, llavors, la idea que la violència en contextos armats té també diferències sexuals, d'acord als patrons de gènere. Això ens indueix a considerar que **el treball psicosocial de recuperació ha d'atendre també a aquestes diferències, i en conseqüència, dissenyar programes que no invisibilitzin ni el sofriment ni la capacitat de les dones**. A més, el repte d'aquest tipus de treball psicosocial ha d'estar d'acord amb el ja esmentat anteriorment sobre els perills de perpetuar l'imaginari de dona-víctima.

Seguidament, un altre aspecte interessant és el tipus de relació que es genera entre organitzacions del Nord i organitzacions del Sud. Les relacions internacionals han estat impregnades al llarg de la història d'un llegat patriarcal, en el qual es pot diferenciar de manera clara una jerarquia rígida entre els agents implicats. Aquest panorama cala també en l'esfera de

les relacions de cooperació, establint una diferenciació clàssica entre agents donants i agents receptors, clarament els primers localitzats majoritàriament en l'espai Nord mentre que els segons es troben en el Sud. D'acord a les teories feministes, la relació de desigualtat entre sexes ve determinada per aquesta consagració de l'escala de valors patriarcals, situant els valors clàssicament masculins per sobre dels femenins. Així mateix succeeix si analitzem l'espai de la cooperació internacional segons aquests paràmetres.

Per això, els plantejaments que ens aporten alguns corrents feministes poden servir-nos per a introduir un nou sistema de relacions dintre de la cooperació internacional. La proposta parteix d'establir unes relacions més equitatives entre Nord i Sud, més enllà de qui maneja i té l'accés als recursos econòmics. Complementàriament, això significa impulsar programes de cooperació des del que ja existeix i no, com sovint sol fer-se, veient des del Nord realitats i escenaris inerts en els quals s'ha de començar des de zero. En aquest sentit, l'haver-nos acostat al funcionament d'organitzacions del Sud en els dies que es van celebrar els seminaris, ens va permetre aprendre molt sobre aquestes noves maneres de funcionar. Les mateixes organitzacions de dones es consideren organitzacions en plena construcció, a la recerca de models propis de funcionament i de gestió, d'acord a la filosofia dels seus discursos polítics. Tot això té a veure amb generar dinàmiques molt més flexibles i adaptables a cada realitat i a cada moment, estructures que no siguin generadores de major violència institucional i que sàpiguen articular aspectes tècnics i d'eficiència amb el vessant més humà i emocional de les persones que han sofert la violència. Per tant, des del Nord hem d'interrogar-nos sobre com podem donar suport a aquestes iniciatives que ja existeixen.

Aquests plantejaments ens acosten a **valorar l'impacte que la nostra intervenció des del Nord pot tenir sobre les realitats de Sud**. Hauríem de posar per davant de la consecució d'objectius, moltes vegades únicament quantitatius, la metodologia i els processos que anem a donar suport. En el treball social i de cooperació hem de ser conscients que les nostres accions poden ser palanca o fre del propi procés de desenvolupament de cada comunitat. La garantia és garantir que el protagonisme del procés ho mantinguin en el nostre cas les mateixes organitzacions de dones que han demostrat capacitat mobilizadora durant el conflicte obert. De fet, solament això és garantia de resultats sustentables en el temps i en l'entorn.

Existeixen també uns altres dos aspectes que no podem passar per alt al tractar sobre la cooperació i el gènere: la transversalitat de gènere i el empoderament de les dones. Ambdós es perceben com estratègies metodològiques que els pro-

grames de cooperació amb sensibilitat de gènere han anat introduint a poc a poc. La transversalitat de gènere en cooperació té com objectiu aplicar l'anàlisi de gènere en totes les dimensions del programa, d'acord als plantejaments de l'enfocament GED, amb la finalitat de contribuir a eliminar les desigualtats entre homes i dones a través de l'adopció de mecanismes que facilitin un canvi en les estructures. Pel seu costat, el empoderament de les dones és una eina específica que després de detectar una falta de protagonisme de les dones en els espais públics, a causa de les estructures de desigualtat de gèneres, permet un espai propi a les dones perquè puguin reflexionar sobre la seva aportació social i les seves potencialitats de cara a participar en l'esfera pública. Per tant, si bé la primera pot ser un model estratègic interessant per a la seva implementació generalitzada en la nostra pràctica com agents de cooperació, en el cas del empoderament de dones entenem que és un recurs estratègic útil en determinats contextos i després d'una anàlisi prèvia de les necessitats del grup de dones.

A més, aquest exercici d'autocrítica com a organitzacions de cooperació des del Nord ens condueix a plantejar-nos sobre **quin model de relacions de gènere treballar**. Sovint ens situem (potser de manera inconscient) sota les premisses d'un model ideal de relacions de gènere dissenyat sobre les bases de les nostres societats. Contràriament, sabem que el nostre model és única i exclusivament permès d'acord al nostre marc cultural, social, ètic i econòmic, i que no funcionaria exportar models externs. No obstant això, encara tenim en la nostra mirada cap a altres realitats una important herència etnocèntrica, que ens dicta sobre quins paràmetres hem o podem moure'ns. I aquest imaginari col·lectiu pot arribar a convertir-se en violència cultural cap al Sud si no aconseguim desvincular-lo de la ideologia de fons, en la nostra acció en cooperació internacional.

Així mateix, la mateixa pregunta podem fer-nos-la en referència a **què entenem com a desenvolupament**. Potser sigui una d'aquestes paraules tan usades que poques vegades hem pogut indagar sobre el significat personal que li atorguem. De la mateixa manera, desenvolupament pot tenir connotacions molt diverses segons el grup amb el qual treballem o el lloc. Com vam veure en els seminaris, les dones que integren les múltiples iniciatives per a la pau i la justícia tenen maneres particulars d'entendre el desenvolupament. Certament existeix un vessant econòmic important, però no és percebuda com la principal, sinó que comparteix parcel·la de poder amb el vessant social i humà. El desenvolupament humà per a aquests grups de dones que treballen en contextos de conflicte i postconflicte va de la mà d'aquell trinomi ja esmentat: justícia-

veritat-reparació. Sense això no pot haver pau, i per tant, no pot haver desenvolupament concebut des de la dimensió humana.

En definitiva, hem advertit que encara queda un llarg camí per a assumir que cada context cultural i cada comunitat és l'única protagonista del seu propi procés de desenvolupament, i que com a coneixedora exclusiva de la seva pròpia realitat ha de ser ella qui lideri en última instància el procés. Així, en tan que som organitzacions que donem suport i acompanyem, des del Nord hem de partir d'una relació de confiança que ens permeti situar-nos al costat de la nostra contrapart. Només així podem iniciar un camí d'aprenentatge compartit en el qual la cooperació internacional doni cabuda a definir un model de desenvolupament per a cadascú, en el Sud donant l'oportunitat d'un espai propi, i en el Nord permetent-nos un treball d'autocrítica per a resituar-nos en el món.

